

Josep PALAU I FABRE. **La claredat d'Heràclit**. Edició i traducció d'Oriol Ponsatí-Murlà, Girona: Accent Editorial, 2007, 158 p

El magisteri de X. Zubiri a la Universitat de Barcelona dels anys 1942 i 1943 féu néixer en Palau i Fabre un interès pels presocràtics. L'any 1946 llegeix els fragments d'Heràclit en la versió francesa de Jean Voilquin (Palau intentà vanament que l'hel·lenista Carles Riba en promogués la versió catalana; encara ara, però, no és possible de llegir Heràclit en català, si no és en la traducció indirecta, del francès, del llibre que ressenyem). Amb la lectura dels fragments d'Heràclit, Palau i Fabre va «experimentar la fascinació, una mena de vertigen al qual no em podia –i no em volia– resistir» (p. 7). És la mateixa fascinació que Hegel, Nietzsche, Heidegger o Gadamer varen sentir per Heràclit. Decideix, doncs, d'escriure el llibre. Palau i Fabre és a París i l'escriu en francès. El procés d'elaboració del llibre és lent, amb interrupcions i repeses. Palau i Fabre no enllesteix *La claredat d'Heràclit* fins l'any 1965. I ara, l'editor i traductor Oriol Ponsatí-Murlà –que ha fet una tasca magnífica– l'ha posat a l'abast del lector. *La claredat d'Heràclit* ha estat l'últim llibre de Palau i Fabre publicat en vida de l'autor.

Si deixem de banda les referències més o menys puntuals a filòsofs o temes filòsòfics esparses aquí i allà de l'obra palaufabriana, *La claredat d'Heràclit* és

l'únic llibre de l'Alquimista que formalment pot ésser qualificat de comentari o tractat filosòfic. Per què un llibre de filosofia? Per què precisament sobre Heràclit? Quin interès podia tenir Palau i Fabre a comentar els fragments d'un dels filòsofs grecs més antics? Què hi ha darrere el llibre?

Segons Diògenes Laerci (segle II-III), un dels autors que més informacions indirectes ofereix sobre els filòsofs presocràtics, l'acme d'Heràclit va coincidir amb els anys de l'olimpíada 69, és a dir, amb els anys julians 504-501 aC. Com altres autors presocràtics, Heràclit hauria escrit un llibre intítulat *Sobre la naturalesa*. Aquest llibre, sempre segons Diògenes Laerci, fou dedicat a Àrtemis (Efes). L'estil del llibre era volgudament fosc, críptic, per tal que només les persones clarividents el poguessin entendre. No és estrany, doncs, que Heràclit fos anomenat l'Obscur (*Skoteinós* o *Obscurus*, en el llatí de Ciceró, segle I aC) i l'Enigmàtic (*ainiktés*, Timó de Fliünt, s. III aC). Heràclit l'Obscur, l'Enigmàtic. I per si no n'hi hagués prou, el Malenconiós. Efectivament, ja en el segle IV aC el filòsof i científic peripatètic Teofrast li atribuï malenconia. Si Demòcrit és el «filòsof que riu», Heràclit és el «filòsof que plora». El cert és, però, que el llibre d'Heràclit, si realment mai fou escrit, no ens ha perviscut. Només en tenim els fragments (a l'entorn de 130) reproduïts i citats per autors antics. Plató (segle V-IV aC), Aristòtil (segle IV aC), Plutarc (segle I-II dC), Marc Aureli

(segle II dC), Sext Empíric (segle II dC), Climent d'Alexandria (segle II-III dC), Orígenes (segle II-III dC), Hipòlit de Roma (segle II-III dC), i d'altres, ens han llegat aforismes, pensaments i sentències d'Heràclit. Els especialistes no han parat de discutir si els fragments d'Heràclit conservats en l'obra d'aquests autors eren simples aforismes independents o formaven part d'un llibre. A finals del segle XIX, Schuster i Bywater editaren els fragments d'Heràclit amb la pretensió de restituir l'ordre que originàriament devia tenir l'obra d'Heràclit segons el testimoni de Diògenes Laerci, és a dir, en tres parts dedicades a la cosmologia, la moral i la política i la teologia. En canvi, H. Diels, l'autor de l'edició considerada actualment canònica (*Die Fragmente der Vorsokratiker*, Berlín, 1903; [DK]), a començaments del segle XX, renuncia a buscar cap tipus d'ordre entre els fragments: el pensament d'Heràclit era aforístic, oracular, i no hi hauria entre els diversos fragments conservats cap mena de relació orgànica. En el decurs del segle XX, Burnet i Lortzing, per exemple, han defensat la tesi de Schuster; i Kirk, Gigon i d'altres, les de Diels. Tant si hi havia llibre com una simple col·lecció de sentències, la majoria d'estudiosos estan d'acord en la constatació que l'ensenyament d'Heràclit era primerament i principalment oral i només posteriorment fou fixat per escrit, qui sap si per algun deixeble. No hi ha dubte que l'estil d'Heràclit és críptic, oracular, enigmàtic, obscur. I, en canvi, el títol del llibre de Palau i Fabre és *La claredat d'Heràclit*. Com aconsegueix Palau i Fabre transformar la foscor en claredat? En què consisteix la claredat d'Heràclit?

Qui és Heràclit per a Palau i Fabre? Què són els seus fragments? Com hem dit, no hi ha res de cert sobre la vida d'Heràclit. Una lectura perspicaç dels fragments DK 5, 50, 92, 93, 121 i 125 suggereix a Palau i Fabre la conjectura que Heràclit «pertanyia a una casta de sacerdots i, normalment, li hauria tocat la presidència en les cerimònies d'Eleusis en honor a Demèter, si no hagués renunciat als seus drets a favor del seu germà» (p. 11). En canvi, Heràclit hauria tingut un paper actiu en l'oracle de Delfos. Com s'explica que Heràclit renunciés a celebrar els misteris d'Eleusis i, en canvi, anés a parar a Delfos? Quina és la diferència entre els dos cultes? A Eleusis s'hi celebren uns misteris i a Delfos hi ha l'oracle. A Eleusis el culte era dionisiac; Delfos, contràriament, era dedicat a Apol·lo. A Delfos la pítia responia a les preguntes que la gent li feia. Els fragments d'Heràclit també responen a preguntes, són respostes oraculars. De vegades l'interlocutor d'Heràclit era un individu, d'altres vegades, un grup (p. 105-106). I aquest és l'objectiu que es proposa Palau i Fabre: buscar les preguntes originàries a les quals responen els fragments. L'estructura del cos del llibre és, doncs, simple: el fragment d'Heràclit és precedit per la pregunta que proposa Palau i Fabre. Tot seguit trobem el comentari del fragment: pot ésser de poques línies o de dues o tres pàgines. No pretén ésser un comentari erudit, acadèmic. Palau i Fabre renuncia a documentar el seu treball amb moltes notes a peu de pàgina, a discutir les opinions dels especialistes d'Heràclit. Estic convençut que el llibre de Palau i Fabre és principalment un comentari *personal* –en el sentit més estricte del mot– dels fragments d'Heràclit, és a dir,

un comentari de Palau i Fabre *per a* Palau i Fabre. El fet que Palau i Fabre escrivís el llibre i no el publicués fins quaranta anys després és, sens dubte, una prova d'aquest caràcter personal del llibre. I aquesta és precisament l'originalitat que confereix valor als comentaris de Palau i Fabre. És un comentari personal exigent i culte: a tall d'exemple, diguem que Palau i Fabre cita, entre d'altres, Max Scheller, Rimbaud, Henri Michaux, Descartes o Bergson.

El llibre de Palau i Fabre mostra un Heràclit que hauria rebut influències d'Egipte. El culte al sol (DK 6) d'Egipte és elevat a categoria filosòfica; Heràclit es troba segons Palau i Fabre a mig camí del culte a la mort d'Egipte i el culte a la vida de la Grècia clàssica (DK 21, 23, 26, 96). Gràcies a l'«esperança» (cf. DK 18), Grècia hauria superat el culte a la mort d'Egipte. En el decurs del llibre, Palau i Fabre situa Heràclit en la tradició filosòfica dels Milesis: l'aigua per a Heràclit (DK 37) –com ja ho era per a Tales– és l'element principal en l'àmbit terrestre, així com el foc ho és en l'àmbit còsmic. «Identificar Heràclit amb el foc, com l'únic element que és important per a ell, tal i com s'acostuma a fer, és simplificar una mica massa», adverteix Palau i Fabre (p. 62). Tales de Milet (segle VII-VI aC) era per a Heràclit, efectivament, «el més gran dels set savis» (p. 64). Per contra, no sembla que Heràclit valorés gaire Homer i la tradició

poètica, més aviat els hauria blasmat (p. 68). En efecte, una cosa és «aprendre» –la tradició homèrica pot ésser útil en aquest sentit– i una altra de ben diferent «instruir la intel·ligència» (DK 40). Heràclit és el filòsof de la intel·ligència penetrant, del *logos*, el filòsof que desconfia dels sentits (DK 46).

El llibre de Palau i Fabre que comentem és formalment un «comentari filosòfic». Si el llegim amb atenció ens adonem que en realitat el llibre també és una mena de guió d'obra de teatre, és a dir, Palau i Fabre ha convertit uns fragments obscurs, críptics, inconnexos, en una *narració* plena de vida. Palau i Fabre ha reconstruït un context biogràfic, social, cultural, religiós, que dona sentit als fragments d'Heràclit, ha donat vida a Heràclit. Heràclit l'Obscur se'ns fa present, se'ns planta al davant; tenim la impressió que el podem veure, sentir, tocar. Aquesta és la claredat d'Heràclit. Palau i Fabre ha descobert l'experiència primigènica d'Heràclit, és a dir, el seu vessant poètic. Si només el semblant comprèn el semblant, només el poeta comprèn la poesia. Amb Heràclit (DK 37) podem dir que «els porcs es reboquen en el fang, els ocells en la pols», i –afegim-hi nosaltres– els poetes en la poesia. *La claredat d'Heràclit* és, més enllà d'un comentari filosòfic, una obra poètica i dramàtica.

Qui és l'Heràclit de *La claredat d'Heràclit*? L'Heràclit que ha de marxar de la seva ciutat, l'Heràclit que viu com

un estranger enmig dels homes, l'Heràclit sol, incomprès, l'Heràclit que distingeix entre «aprendre» i «instruir la intel·ligència», l'Heràclit que contraposa una elit conscient als «altres homes» endormiscats, l'Heràclit que fa el seu propi camí iniciàtic, l'Heràclit que busca sense parar fins a trobar-se a si mateix i assolir el coneixement, aquest Heràclit que és, en definitiva, un poeta místic, un mèdium, no ens fa pensar en el mateix Palau i Fabre? Aquest Heràclit no és el mirall en el qual Palau i Fabre mira la seva pròpia imatge i descobreix una part de si mateix? *La claredat d'Heràclit* ens permet també a nosaltres veure la imatge, una imatge íntima, personal, de l'Alquimista. Estic convençut que els estudiosos de l'obra literària de Palau mostraran algun dia la importància que representà l'experiència personal, iniciàtica també, de llegir i comentar els fragments d'Heràclit per al procés creatiu i biogràfic de l'Alquimista. Palau i Fabre, com «la sibil·la que fa ressonar els seus oracles durant mil anys» (DK 92), fa ressonar Heràclit aquí i allà de la seva obra. La claredat d'Heràclit és sobretot la claredat de l'Alquimista: Palau i Fabre transmutat en Heràclit; Heràclit transmutat en Palau i Fabre.

Segurament, doncs, no té gaire sentit que pretenguem esbrinar si l'Heràclit palau-fabrià és versemblant històricament. Personalment no m'he pogut estar de preguntar-me, però, si l'experiència primigènica d'Heràclit és realment una experiència extraordinària, extàtica, iniciàtica, fins i tot induïda per drogues o pràctiques místiques, com proposa Palau; o si, més aviat, les expressions o els mots d'Heràclit que donen peu a aquesta interpretació no són una metàfora per a significar el poder il·luminador de la raó,

la transcendència de la filosofia que està naixent en un món dominat per la foscor del pensament prefilosòfic. L'experiència genuïna d'Heràclit seria el descobriment de la potència del *logos* per aprehendre la realitat, del *logos* que s'obre ordinàriament i quotidianament com a possibilitat a tot home. L'experiència originària d'Heràclit seria el descobriment del caràcter potencialment «comú» del *logos*. El pensament d'Heràclit seria, per dir-ho amb paraules del filòsof xilè Jorge E. Rivera Cruchaga en un llibre recent el títol del qual *—Heràclito. El Esplendente*, Santiago de Xile: Bricklediciones, 2006— coincideix pràcticament amb el de Palau i Fabre, com el llamp que il·lumina la foscor de la seva època (p. 14).

Jaume Mensa i Valls

Universitat Autònoma de Barcelona